

## ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

### DOMESTIC VIOLENCE: CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF A PERPETRATOR

Лісіцина Ю.О., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

*Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ*

Серкевич І.Р., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

*Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена окремим аспектам криміналістичної характеристики особи злочинця, який вчинив насильницькі дії в сім'ї. Наголошено, що від домашнього насильства найчастіше страждають найслабші і незахищені члени сім'ї – жінки та діти, які ризикують потрапити «під гарячу руку» або ж спостерігають за цим та отримують серйозні психологічні травми. Варто зберігати сім'ю в такому форматі чи ні – вирішувати, звісно, партнерам, але потрібно пам'ятати й про те, що навіть у кохання є межа. Варто пам'ятати, що насильство не можна виправдовувати. Проте діти в Україні краще захищені. Існує дуже важливий інструмент системи захисту прав дітей – ювенальна юстиція. Це особлива система правосуддя для неповнолітніх, яка веде суворий контроль за становищем дитини. І в разі прояву будь-якого насильства батьків можуть позбавити батьківських прав (це як мінімум), а то й волі. Зазначено, що причини домашнього насильства можуть лежати далеко за межами конкретної сім'ї, у минулому, в іншій сім'ї, де ґвалтівник виріс і ріс. Дисфункціональні сім'ї зазвичай складаються з неблагополучних сімей, які успадкували від них свої негативні антисоціальні характеристики. Крім цього, безперечно, діти, які пережили фізичне чи психологічне насильство або насильство з боку батьків чи інших осіб, які виховують неповнолітніх, можуть повторити те саме у своєму дорослому житті. Це пов'язано, зокрема, з тим, що в дитинстві у свідомості дітей закладаються певні норми і моделі поведінки.

У статті використано загальнонаукові методи пізнання до яких належать: системно-структурний, порівняльний, формально-юридичний та статистичний методи.

За результатами дослідження зроблено висновок, що однією з причин зростання домашнього насильства є бідність і злидні, а об'єктами насильства стають ті, хто не в змозі примножувати сімейний дохід та водночас потребує серйозних витрат на своє існування, лікування: діти, інваліди, люди похилого віку та непрацюючі дружини. Непоодинокими, на жаль, є випадки самогубства жертв домашнього насильства та розправа з домашніми тиранами. З огляду на це, знання криміналістичної характеристики злочинця найбільш значущим є на першому етапі розслідування, при виявленні кримінально протиправних діянь та їхніх передумов, коли, крім місця події, у слідчого немає іншої інформації. У такій обстановці криміналістична характеристика не тільки допоможе зорієнтуватися в напрямі розслідування, а й підвищить ефективність діяльності осіб, які розслідують дане кримінальне правопорушення.

**Ключові слова:** домашнє насильство, сім'я, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, насильницькі дії, попередження домашнього насильства, неповнолітній, юридична відповідальність.

The article deals with certain aspects of the criminalistic characteristics of the offender who committed violent acts in the family. It is emphasised that the weakest and most vulnerable members of the family – women and children, who risk falling "under the hot hand" or observing it and receiving serious psychological injuries – most often suffer from domestic violence. It is up to the partners to decide whether to keep the family in this format, but we must also remember that even love has limits. It should be noted that violence cannot be justified. However, children in Ukraine are better protected. Juvenile justice is a very important tool in protecting children's rights. A special system of juvenile justice strictly monitors the situation of the child. Moreover, in case of any violence, parents can be deprived of parental rights (at least) and even imprisoned. It is mentioned that the causes of domestic violence can lie far beyond the limits of a specific family, in the past, in another family where the rapist grew up. Dysfunctional families usually consist of troubled families that have inherited their negative antisocial characteristics from them. In addition, certainly, children who have experienced physical or psychological abuse or violence by parents or other caregivers may repeat the same in their adult lives. This is due, in particular, to the fact that certain norms and models of behaviour are laid down in children's minds during childhood.

The article uses general scientific cognition methods, including systemic and structural, comparative, formal and legal, and statistical methods.

The study concluded that one of the reasons for the growth of domestic violence is poverty and misery. The objects of violence are those who are unable to increase the family income and, at the same time, require serious expenses for their existence and treatment: children, disabled people, the elderly and unemployed wives. Unfortunately, suicides of victims of domestic violence and violence against domestic tyrants are not unique. Given this, the knowledge of the criminalistic characteristics of the perpetrator is most significant at the first stage of the investigation, when criminal acts and their preconditions are detected and when the investigator has no other information except for the crime scene. In such a situation, criminalistic characteristics will not only help to orientate the investigation but will also increase the effectiveness of the persons investigating this criminal offence.

**Key words:** domestic violence, family, criminal offence, criminalistic characteristics, violent acts, prevention of domestic violence, minor, legal liability.

**Постановка проблеми.** Сімейні стосунки завжди були, є і будуть однією з найважливіших сфер життя населення, що охоплює і соціальні, і правові аспекти. Законодавче регулювання сімейних відносин дуже важливо для цивілізованого суспільства та збільшення відповідальності громадян за взяті на себе сімейні зобов'язання. В Україні багато проблем, пов'язаних із сімейними стосунками, включено до чинного законодавства, але є й такі, що потребують пильного спостереження та негайного правового врегулювання. Однією з таких проблем є, безумовно, домашнє чи сімейно-побутове насильство. Ця соціальна проблема зараз актуальна, як ніколи. Вона має

глобальні масштаби і розглядається в різних країнах. Відповідальність за домашнє насильство, за останніми даними, встановлена у 144 країнах світу. У 2018 році Світовий банк опублікував інформацію про те, що за останні чотири роки кількість країн, де було прийнято закон проти домашнього насильства, у відсотковому співвідношенні зросла зі 70,9 % до 75,9 % [1].

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 1) розрізняють чотири види насильства:

- фізичне – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання,

кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

- психологічне – форма насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, що обмежують волю людини та призводять до емоційної невпевненості;

- сексуальне – посягання на статево недоторканість іншої людини, дії сексуального характеру;

- економічне – умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, відмова у догляді, піклуванні та отриманні медичної допомоги, заборона чи примушення до праці, заборона навчатися [2].

Домашнє насильство – це жорстоке поводження, яке відбувається в сімейному оточенні, наприклад, у шлюбі чи спільному побуті. Воно не має гендеру, віку, громадянства [3]. Відповідно до аналізу даних вчинення домашнього насильства в перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну, зафіксовано менше випадків домашнього насильства, ніж у попередні роки. Так, у першому півріччі 2022 року, коли порівняти з першим півріччям 2021-го, зафіксовано на 27,5 % менше звернень до Національної поліції України з приводу домашнього насильства.

Водночас Офіс Генерального прокурора повідомляє, що за період з 01.01.2022 по 30.06.2022: а) кількість зареєстрованих кримінальних проваджень порівняно з аналогічним періодом у 2021-му зменшилася на 52 % та становила 1005 зареєстрованих кримінальних проваджень; б) 232 з 1505 справ було закрито, тому обліковано в аналізованому періоді 773 відкритих кримінальних проваджень, що на 51,2 % менше, ніж у 2021-му. Така інформація міститься в дослідженні «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни», яке презентували у вересні 2022 року [4].

У міжнародному праві нормативною базою в цій галузі є Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція), яка для України набула чинності 1 листопада 2022 року [5]. Вона спрямована на захист, запобігання та протидію насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Конвенція покликана, щоб права та інтереси потерпілих від насильства були в центрі уваги незалежно від перебігу обставин у державі, що зобов'язує відповідні органи, установи до координованої співпраці між собою та з громадськими організаціями. Крім того, Стамбульська конвенція наголошує, що на держави-учасниці покладено обов'язок невідкладного, оперативного та належного захисту постраждалих від насильства [6].

В Україні правове регулювання протидії домашньому насильству здійснюється низкою нормативних актів, серед яких варто назвати Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про Національну поліцію», «Про безоплатну правову допомогу», Постанову Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» тощо.

Наголосимо, що домашнє насильство є актуальною проблемою сучасного українського суспільства. Насильство сприяє виникненню різних проблем: фізичних, психологічних, поведінкових, когнітивних, соціальних. Тому особи, які постраждали від домашнього насиль-

ства, потребують допомоги та підтримки з боку державних і благодійних організацій. Ключовим питанням також є нормативно-правова регламентація протидії кримінальним правопорушенням у сфері домашнього насильства.

**Ступінь наукової розробки теми.** Питанням криміналістичної характеристики домашнього насильства присвячені наукові праці і українських, і зарубіжних дослідників. Зокрема, це роботи О. Мусієнко, Т. Марценюка, А. Мірошніченко, Н. Максимової, Я. Юрківа, А. Стромила, О. Дудорова, М. Хавронюка, І. Басистої, І. Дроздової. Окремі аспекти досліджуваної проблеми, що стосуються криміналістичної характеристики домашнього насильства, висвітлювали І. Ткаченко, О. Калашник, О. Краснова, А. Кривуляк, І. Сотніченко, О. Гумін, І. Ботнаренко, Ю. Антонян, М. Бажанов, О. Бандурка, А. Блага, І. Богатирьов, О. Бойко, В. Василевич, В. Вітвіцька, О. Джуца та ін.

**Мета статті.** Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики особи злочинця, який вчинив насильницькі дії в сім'ї кризі призму причин та мотивів кримінально протиправної поведінки.

**Виклад матеріалу.** Передусім дамо визначення насильству і насильницьким діям. Згідно з філософською наукою, насильство визначають як духовну і фізичну дію в концепції сенсу життя, що виступає у вигляді підпорядкування особистості цілям і завданням іншої особистості всупереч бажанням потерпілого [7]. Кримінально-правова категорія ж трактує це визначення як кримінально й адміністративно каране діяння, що постає у вигляді аморального вчинку. Тобто, на переконання Д. Даниленка, насильство, як категорія кримінального права, об'єднує систему умисних кримінальних правопорушень, що заподіюють фізичну або психічну шкоду людині. Насильству загалом і його видам окремо (фізичному і психічному насильству) властиві свої типові ознаки, які присутні в кожному насильницькому кримінальному правопорушенні в поєднанні з його індивідуальними рисами [8]. Безсумнівно, це суспільно небезпечне діяння, що виявляється в завданні шкоди моральному або фізичному здоров'ю людини. Застосування тут категорії «суспільно небезпечне діяння» пояснюється, зокрема, тим, що кримінальне правопорушення здатне змінити поведінку і патерни мислення людини та спонукати її до небажаних для неї вчинків або думок [9]. Багато авторів уже кілька десятиліть пов'язують насильницькі дії з інструментальним характером, підтекстом [10]. І це тому, що насильство виступає органічною частиною складної організованої кримінально-протиправної діяльності.

Зокрема, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово вказував (зокрема, під час розгляду справ «Левчук проти України» [11], «Талпіс проти Італії» [12], «OPUZ проти Туреччини» [13]), що домашнє насильство є жорстоким поводженням та проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Утім, на жаль, варто констатувати, що під час розгляду справ про притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства суди переважно не посилаються та не застосовують до таких правовідносин практику ЄСПЛ. А поодинокі застосування практики ЄСПЛ зазвичай зводяться, наприклад у справах про адміністративні правопорушення, до тлумачення розгляду справ за відсутності винної особи або щодо закінчення строків притягнення до відповідальності [4].

Вчені виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства: а) соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); б) економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття); в) психологічні (стереотипи поведінки); г) педагогічні (відсутність культури поведінки – право-

вої, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); д) соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); е) правові (ставлення до насильства як до внутрішньо-сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість); є) політичні (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства і дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків); ж) соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); і) фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо) [14, с. 45].

Криміналістична характеристика насильницьких кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх передбачає методику розкриття, запобігання та розслідування кримінальних правопорушень [15]. Усі методики зумовлені обставинами криміналістичної ситуації, що підлягає доказуванню. Сам же механізм кримінально протиправної діяльності є об'єктивним і суб'єктивним показником взаємопов'язаних подій та об'єктів кримінального правопорушення. Усі методики зводяться до розумного висновку у кримінальній справі з урахуванням усієї криміналістичної характеристики особистості кримінально протиправної особи. Процеси, що досліджуються під час характеристики, зраховуються до особистісної активності і виражаються поведінковим проявом, що виявляє ставлення, яке переважає, до об'єкта посягання, а також до умов та обставин кримінального правопорушення.

У процесі міркування про криміналістичну характеристику цього кримінального правопорушення важливо також вказати особу злочинця, його мотиви, які зумовлюються бажанням контролювати соціальне оточення і погляди, впливати на поведінку оточення. Вагоме значення має й така особистісна характеристика як прагнення до здобуття незалежності.

Мотиви ж агресії відображаються у сприйнятті довкілля, соціуму як ворога. Насильство для такої особистості є способом дії, метою якого є відплата. Характеристика кримінально протиправної особи знаходить свій початок у внутрішніх особистісних конфліктах зі самим собою. Саме така внутрішня суперечність є рухом до кримінально протиправного діяння.

Як зауважується в дослідженнях, особи чоловічої статі найчастіше виступають в ролі кривдника. Варто також зазначити, що в окремих справах виявлено, що кривдник може одночасно виконувати кілька соціальних ролей щодо постраждалих. Наприклад, у справі № 707/372/22 6 зазначено, що, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення від 08.02.2022, ОСОБА\_1 05.02.2022 близько 02:00 за місцем свого проживання за АДРЕСА\_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив насильство у сім'ї відносно свого батька ОСОБА\_2, дружини ОСОБА\_3 та неповнолітньої доньки ОСОБА\_4, що полягало у висловлюванні в їхню сторону нецензурною лайкою та погрозах фізичною розпратою, чим міг завдати шкоду їхньому психологічному здоров'ю, а отже вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Також слід зазначити, що в деяких випадках вчинення насильницьких дій щодо неповнолітніх допомагає злочинцеві самоствердитися, що є спонукальною основою для вчинення кримінального правопорушення. Нерідко така мотивація супроводжується все тими ж спалахами агресії через відчуття власної неповноцінності. Усе це пояснюється низькою психологічних і соціальних причин, які пов'язані з різноманітними недоліками та проблемами

в особистому житті і дуже часто у вихованні [16]. З огляду на це, гвалтівника можна порівняти з підлітком, який не зміг перейти в наступну стадію психологічного розвитку. Усе перераховане вище пов'язане з особистісними чинниками, такими як низька самооцінка, сексуальна загаломованість, пригніченість і неповноцінність, невротична особистість, психопатична особистість, психопатологія, психічна закомплексованість, порушення сексуальної аутоідентифікації.

Досліджуючи насильство загалом, можна зазначити, що, виходячи із соціальних позицій, насильство і сама агресивність вважаються природною властивістю людини, успадкованою від тваринного світу [17]. Насильство в сімейних колах є великою проблемою і, відповідно, порушенням прав людини, бо це є кримінальним правопорушенням проти особистості.

Важливо зауважити, що виховання дітей із застосуванням насильства підтримує багато правових систем, а не так давно насильство було заведено вважати «приватною» справою, яку не слід виносити на загальний огляд за межі сім'ї, у якій це відбувається.

Назвемо кілька криміналістичних чинників, які сприяють розвитку насильства в колі сім'ї. На першому місці, на нашу думку, є розвал сім'ї, на другому – психічні відхилення членів сім'ї, на третьому – безпосередньо домашнє насильство в сім'ї, на четвертому – нездатність поліцейської та судової системи адекватно й ефективно протистояти насильству у вузькому сімейному колі. Говорячи про осіб, які вчиняють акт домашнього насильства, маємо на увазі досягнення влади і контролю в сім'ї. Сюди належить емоційне насильство, економічне, сексуальне, а також маніпулювання всілякими методами. Насильство в колі сім'ї дуже часто не є стосунками любові або сексуальної близькості. Здебільшого, це спосіб досягнення влади і контролю (вербальне насильство, фізичне, обмеження свободи поведінки, переслідування тощо).

Деякі автори та адвокати вивчали насильство (зокрема, сімейне насильство) у двох аспектах. Перший випадок: жертви насильства нерідко звертаються до правоохоронних органів після настання тяжких наслідків, і навіть незважаючи на це, укладають зі своїм кривдником мир, тож кримінальну справу закривають і її розгляд також. Другий же аспект зумовлений тим, що, на жаль, нерідко в суспільстві не визнаються рівноправні шлюби: один із подружжя завжди домінує над іншим, морально, економічно, емоційно тощо [14; 15; 16; 17]. У зв'язку із цим поліція часто неохоче втручається в сімейні чвари, в яких і саме побиття, і насильство стали цілком звичним явищем. Усе це в підсумку сприяє формуванню безграмотності жертви в захисті своїх прав і низькому рівню відповідальності правоохоронних органів, що є дуже серйозною проблемою.

Причини домашнього насильства можуть лежати далеко за межами конкретної сім'ї, у минулому, в іншій сім'ї, де гвалтівник виріс і ріс. Дисфункціональні сім'ї зазвичай складаються з неблагополучних сімей, які успадкували від них свої негативні антисоціальні характеристики. Крім цього, безперечно, діти, які пережили фізичне чи психологічне насильство або насильство з боку батьків чи інших осіб, які виховують неповнолітніх, можуть повторити те саме у своєму дорослому житті. Це пов'язано, зокрема, з тим, що в дитинстві у свідомості дітей закладаються певні норми і моделі поведінки.

Окрім характеристик окремих спільнот, виокремлюють також такі чинники: високий рівень безробіття та бідності, відсутність належного житла чи послуг для підтримки родин, а також компетентних закладів, здатних знизити ризик жорстокого поводження з дітьми, гендерної та соціальної нерівності. Адже головного критерію, який правозахисники взяли за основу для визначення характеристик гендерної нерівності, вони не пояснюють детально.

Проте навіть якщо звернутися до етимології цієї категорії, то під гендерною нерівністю, як визначають багато

словників та енциклопедій, слід розуміти «характеристику соціальної структури, згідно з якою різні соціальні групи (в нашому випадку це чоловіки і жінки) мають стійкі відмінності і, як наслідок, нерівність можливостей у суспільстві» [18]. Відповідно до цього визначення, можна висунути припущення, що причини жорстокого поводження з дітьми можуть варіюватися залежно від того, хто є об'єктом агресії та жорстокості: чоловік чи жінка.

Згідно зі статистичними підрахунками, винуватцями жорстокого поводження з дітьми найчастіше є батьки (94,2 %), з яких 85 % – біологічні батьки. Матері майже вдвічі частіше зазнають жорстокого поводження, ніж батьки (75 % проти 41 %) [19]. Примітно, що головним суб'єктом кримінального правопорушення є найближча до дитини людина – мама, що, на перший погляд, доволі дивно, адже саме вона більше за будь-кого іншого має піклуватися про своє дитя. Водночас, зрозуміло, ми не заперечуємо рівних освітніх обов'язків обох батьків. Крім цього, аналіз засвідчив, що однією з поширених причин нехтування батьківських обов'язків є алкогольне сп'яніння батьків. Здебільшого це поширено серед матерів-одиначок неповнолітніх. Тож аналіз вкотре доводить, що причини людської агресії та жорстокості здебільшого варто шукати в сім'ї, де найчастіше відбувається насильство щодо дітей та жінок [20].

Негативний соціальний наслідок вчинення насильства щодо дітей, враховуючи випадки, коли діти були свідками насильства, полягає в тому, що в дорослому віці вони відтворюють відповідну деструктивну модель поведінки та самі стають кривдниками. Намагаючись запобігти цьому, Стамбульська конвенція акцентує увагу на важливості навчати дітей питанням гендерної рівності, ненасильницьким способам розв'язання конфліктів та запобіганню насильству. Відповідні питання мають входити до навчальних планів на всіх рівнях навчання та поширюватися через неформальні навчальні структури, висвітлюватися у спорті, під час культурних та дозвільних заходів для дітей, у мас-медіа тощо [21].

Більшість дослідників вважає, що однією з причин зростання домашнього насильства є бідність і злидні, а об'єктами насильства стають ті, хто не в змозі примножувати сімейний дохід та водночас потребує серйозних витрат на своє існування, лікування: діти, інваліди, люди похилого віку та непрацюючі дружини. Непоодинокими, на жаль, є випадки самогубства жертв домашнього насильства та розправа з домашніми тиранами [22].

Стамбульська конвенція робить окремий акцент на дітях, які страждають від насильства. Вона передбачає низку стандартів, безпосередньо спрямованих на захист таких дітей. Ідеться, наприклад, про те, що: а) держави мають застосовувати комплексний підхід при здійсненні захисту постраждалих, обов'язково враховуючи взаємини між кривдниками, постраждалими та дітьми; б) під час надання допомоги постраждалими мають враховуватися потреби вразливих осіб, і особливе місце серед таких осіб посідають діти; в) спеціалізовані служби підтримки, враховуючи притулки, мають бути пристосовані до потреб жінок із дітьми; г) під час розгляду питань встановлення опіки над дітьми чи прав відвідування мають братися до уваги всі випадки насильства, безпека дітей не повинна опинятися під загрозою; д) вчинення насильства стосовно дитини або в її присутності має розглядатися як обтяжуюча обставина при винесенні покарання кривднику; е) щоб допомогти дітям-свідкам насильства пережити його негативні психологічні наслідки, держави мають забезпечувати психологічне консультування дітей, яке відповідає їхньому віку [20].

Коріння насильства іноді не обмежуються межами сім'ї і беруть свій початок у середовищі, де виріс потенційний насильник. Безперечно, на умови і причини жорстокого поводження з дітьми впливають, зокрема, гендерні стереотипи, і наведені вище статистичні дані ілюструють важливу роль жінок у жорстокому поводженні з дітьми, зокрема тих, хто скоював кримінальні правопорушення

у стані алкогольного сп'яніння. Проте, на наш погляд, це положення не можна повністю підтвердити, оскільки аналіз здійснювався за вже встановленими випадками насильства, наприклад, за зареєстровані правопорушення. Але в будь-якому разі, якщо жінки є об'єктом кримінального правопорушення, то більший негативний вплив на розвиток дитини має освіта.

Насильницькі дії щодо неповнолітніх вчиняють також на території навчальних закладів, інтернатів та дитсадків. У такому разі кримінально протиправними особами є ті самі неповнолітні, які перебувають в одній соціальній та віковій групі з потерпілим. Кожен неповнолітній є потенційною жертвою, але обирають зазвичай для цього тих, хто слабший або ж виділяється в натовпі. Найчастіше жертвами насильства в школі є діти з:

- фізичними вадами (носіння окулярів, проблеми зі слухом або з моторикою);
- певними поведінковими характеристиками (замкнутість, імпульсивність тощо);
- певними характеристиками зовнішності (руде волосся, ластовиння, вуха, що стирчать, криві ноги, особлива форма голови, маса тіла (повнота або худорба));
- поганими соціальними навичками (погано розвинутий психологічний захист від словесного і фізичного насильства через недостатній досвід спілкування і самооборони, боязнь школи; відсутність досвіду групового життя (діти вдома));
- низьким інтелектом і труднощами в навчанні.

Ті, хто бере на себе роль жертви, миряться із ситуацією як неминучою, часто внутрішньо знаходять виправдання насильнику.

Насильство стосовно дітей в установах (чи інтернатах, чи лікувальних закладах) викликане багатьма чинниками, і це насильство набуває безліч форм. Насильство, скоєне однією дитиною проти іншої, часто буває настільки ж серйозним, як і насильство з боку персоналу цих установ.

Безсумнівно, важливим аспектом у контексті нашої статті є порівняння особистості злочинця, який вчиняє насильницькі дії щодо неповнолітніх, і самого потерпілого (потерпілої) від насильства або згвалтування.

Забігаючи наперед, зазначимо, що додавання до списку вчинюваних дій саме згвалтування визначено практикою поєднання насильницьких дій і дій сексуального характеру. У порівнянні особистісних аспектів ми проведемо лінію між насильством і згвалтуванням для повноти відповіді на запитання про відмінність психології, юридичних наслідків, а отже і мотивів.

Досліджувану кримінально протиправну особу легко розділити на дві групи. До першої належать особи з аномаліями психіки, а також патологією у вигляді прояву нестандартного статевого потягу. Зазначені дефекти психіки ідентифікуються в нелогічності, дивній поведінці, а також у мовленні кримінально протиправної особи. До цієї групи входять також суб'єкти з недоумством, психозом пізнього віку. Посягання щодо неповнолітніх здебільшого стосуються саме цієї групи осіб.

Другу групу становлять особи, які не мають патологій першої групи. Їх можна розділити ще на три підгрупи. Перша – це громадяни, схильні до різних залежностей у найбільш запущених формах: наркоманія, алкоголізм. Також сюди входять особи, раніше судимі за розбій, хуліганства, моральну розбещеність. Другу підгрупу становлять особи, які не мають ознак першої підгрупи, але відрізняються примітивними інтересами, цинічним ставленням до неповнолітніх. Третя група – неповнолітні гвалтівники, ознаки яких немає сенсу описувати через невідповідність предмету дослідження.

В описі та порівнянні особистості злочинця з особистістю потерпілого не можна обійтися без портрета злочинця. Середньостатистичний злочинець в Україні, який здійснює насильницькі дії щодо неповнолітніх, – це 22–26-річний насильник. Виховується в благополучній сім'ї, де домінує мама, любить батьків, раніше не судимий. Освіта здебільшого середня спеціальна. Працював

або працює, з колективом має дружні стосунки. Івалтвники активізуються в негоду і загалом чутливі до клімату, атмосферного тиску тощо.

Тепер коротко щодо потерпілого. Тут важливими є взаємини зі злочинною особою. У разі їх наявності, злочинець привдяється до жертви і часто стежить за нею, прикидаючись одним із соціальної групи оточення. Потерпілий може своєю поведінкою спровокувати злочинця, тому дуже важливо враховувати характер потерпілого. Потерпілими є переважно жінки 18–30 років, які мають недовгий соціальний зв'язок зі злочинцем. Великому ризику піддаються і школярки, щодо яких відбувається 25 % усіх кримінальних правопорушень досліджуваного нами характеру. Характеристика різна з огляду на регіон проживання або перебування суб'єктів дослідження. У курортних, наприклад, і сільських місцях відсоток вчинення насильницьких дій або звалтувань буде відрізнятися. Отже, криміналістичне порівняння і вивчення даних про особу суб'єктів у справах про насильство або звалтування щодо неповнолітніх, їхній соціальний взаємозв'язок і психологічні особливості можуть висунути і перевірити версії з урахуванням усієї необхідної інформації, що дозволяє визначити тактичні прийоми допиту і запобігання деяким кримінальним правопорушенням, що скоюються щодо неповнолітніх.

**Висновки.** Боротьба зі злочинністю проти сім'ї та неповнолітніх уже давно є актуальною суспільною проблемою не тільки в Україні, а й в інших державах. Це значно перешкоджає вихованню дітей та їхньому повноцінному і правильному зростанню і в соціальному, і в особистісному сенсі. Особливу увагу звертаємо на насильницькі дії в сімейному

оточенні. Кримінальні правопорушення, які передбачають насильницькі дії щодо неповнолітніх, здебільшого відбуваються в колі сім'ї. Насильство полягає у здійсненні певних протиправних дій чи впливу на іншу людину, яка перебуває в сімейних зв'язках зі суб'єктом насильства, проти його волі, що завдають останньому шкоди, щоб отримати той чи той результат, враховуючи психічне, фізичне задоволення (насильство заради самого насильства).

Від домашнього насильства найчастіше страждають найслабші і незахищені члени сім'ї – жінки та діти, які ризикують потрапити «під гарячу руку» або ж спостерігають за цим та отримують серйозні психологічні травми. Варто зберігати сім'ю в такому форматі чи ні – вирішувати, звісно, партнерам, але потрібно пам'ятати й про те, що навіть у кохання є межа. Варто пам'ятати, що насильство не можна виправдовувати. Проте діти в Україні краще захищені. Існує дуже важливий інструмент системи захисту прав дітей – ювенальна юстиція. Це особлива система правосуддя для неповнолітніх, яка веде суворий контроль за становищем дитини. І в разі прояву будь-якого насильства батьків можуть позбавити батьківських прав (це як мінімум), а то й волі.

З огляду на це, знання криміналістичної характеристики злочинця найбільш значущим є на першому етапі розслідування, при виявленні кримінально протиправних діянь та їхніх передумов, коли, крім місця події, у слідчого немає іншої інформації. У такій обстановці криміналістична характеристика не тільки допоможе зорієнтуватися в напрямку розслідування, а й підвищить ефективність діяльності осіб, які розслідують дане кримінальне правопорушення.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Global and regional trends in women's legal protection against domestic violence and sexual harassment. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/679221517425064052/EndingViolenceAgainstWomenandGirls-GBVLaws-Feb2018.pdf> (viewed on 28.04.2023).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
3. В Україні сильно впали цифри по жертвах домашнього насильства. Не на часі чи діють зміни? *Заборона*. 2022. 24 листоп. URL: <https://zaborona.com/v-ukrayini-sylno-vpaly-cyfyry-po-zerstvah-domashnogo-nasylstva-ne-na-chasi-chy-diyut-zminy/> (дата звернення: 28.04.2023).
4. Звіт «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 року)». *Асоціація жінок-юристок України «ЮРФЕМ»*. URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reakhuvannya-v-umovakh-viynu/> (дата звернення: 28.04.2023).
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_001-11#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text) (дата звернення: 28.04.2023).
6. Змисла М. Домашнє насильство крізь призму війни. *Українська правда. Життя*. 2022. 29 листоп. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/> (дата звернення: 28.04.2023).
7. Кобринський Д. Ю. Філософсько-правове визначення насильства. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV-V. С. 212–224. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13584/24-Kobrynskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28.04.2023).
8. Даниленко Д. О. Насильство як кримінально-правова категорія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2021. Вип. 3. С. 43.
9. Гумін О., Якимова С. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.
10. Храмцов О. М. Насильство як кримінально-правова категорія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Юридичні науки*. Харків, 2012. № 34. С. 202–206.
11. Справа «Левчук проти України» від 03.09.2020 / ЄСПЛ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_f92#Text](://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text) (дата звернення: 28.04.2023).
12. Case of Talpis v. Italy (Application no. 41237/14), ECHR 18 September 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-171994%22> (viewed on 28.04.2023).
13. Case of Oruz v. Turkey (Application no. 33401/02), ECHR June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-1449%22> (viewed on 28.04.2023).
14. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях та ін. Київ: ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
15. Білоконь М. А. Запобігання злочинності неповнолітніх: досвід країн Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 210 с.
16. Плутицька К. М. Сучасний стан насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 176–181.
17. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.
18. Стандарт рівності: посібник пресової практики з гендерної перспективи / Ю. Гончар, Т. Кузнецова, О. Погорелов, С. Штурхецький; за ред. С. В. Штурхецького. Рівне: Вид. О. Зень, 2015. 200 с.
19. Белікова Ю. В. Дослідження потреб постраждалих від насильства: звіт за результатами якісного дослідження. Дніпро, 2020. 26 с.
20. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. для курсантів вищ. навч. закл. МВС України / уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ, 2012. 246 с.
21. Стамбульська конвенція для тих, хто приймає рішення: Про що вона? Що про неї необхідно знати? Чому її ратифікація Україною є на часі? / авт. кол.: Ю. В. Аносова, О. А. Дунебабіна, Г. Г. Жуковська та ін. Київ, 2021. С. 27. URL: [https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/stamb\\_conv\\_a5.pdf](https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/stamb_conv_a5.pdf) (дата звернення: 28.04.2023).
22. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення, форма № 1, затвердж. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 299. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0299905-20#Text> (дата звернення: 28.04.2023).